

Ferran Carbó & Jordi Oviedo

PRIMERA LLIÇÓ
SOBRE VICENT ANDRÉS ESTELLÉS

Publicacions de l'Abadia de Montserrat
Càtedra Màrius Torres de la Universitat de Lleida
2024

Consell d'edició:

Josep Camps (Universitat Oberta de Catalunya)
Francesc Foguet (Universitat Autònoma de Barcelona)
Carme Gregori (Universitat de València)
Magí Sunyer (Universitat Rovira i Virgili)
Caterina Valriu (Universitat de les Illes Balears)
Joan Ramon Veny (Universitat de Lleida), director

Comitè científic:

Helena Buffery (University College Cork)
Roger Friedlein (Ruhr-Universität Bochum)
Enric Gallén (Universitat Pompeu Fabra)
Alfons Gregori (Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu)
Josep Murgades (Universitat de Barcelona)
Veronica Orazi (Università di Torino)
Patrizio Rigobon (Università Ca' Foscari Venezia)
Pere Rosselló (Universitat de les Illes Balears)
Albert Rossich (Universitat de Girona)
Biel Sansano (Universitat d'Alacant)

Amb el suport de

Primera edició, març de 2024
© Ferran Carbó Aguilar, 2024
© Jordi Oviedo Seguer, 2024
La propietat d'aquesta edició és de
Publicacions de l'Abadia de Montserrat
Ausiàs Marc, 92-98 - 08013 Barcelona
ISBN: 978-84-9191-308-5
Dipòsit legal: B. 949-2024
Imprès a Gráficas Rey
Disseny de la col·lecció: Jordi Avia

*Escric els meus fragments. No puc fer un poema.
Reconstruesc un poble, o bé un mosaic.*

V. A. E.

Sumari

PRÒLEG	9
1. L'AUTOR	II
2. EL POETA DE LA POSTGUERRA VALENCIANA	27
2.1. Evolució en els anys cinquanta	27
2.2. Caracterització dels anys seixanta	34
3. ELS ANYS CINQUANTA: DE LA CONSOLIDACIÓ A LA PLENITUD	4I
3.1. Tres llibres editats	4I
3.2. Una trilogia	44
3.3. <i>La clau que obri tots els panys</i>	46
3.4. Els reculls breus	49
3.5. <i>El primer llibre de les èglogues</i>	50
3.6. Els dos inventaris	52
3.7. <i>Llibre de meravelles</i>	54
4. ELS ANYS SEIXANTA: TRANSICIÓ I OBERTURA	57
4.1. Un llibre editat	57
4.2. Els conjunts breus	59
4.3. <i>L'ofici de demà</i>	6I
4.4. <i>El gran foc dels garbons</i>	63
4.5. <i>Horacianes</i>	66
4.6. Una doble connexió amb el passat i la contemporaneïtat	69
5. EL POETA NACIONAL DELS VALENCIANS	73
5.1. Evolució en els anys setanta	73
5.2. Caracterització dels anys vuitanta	80

6. ELS ANYS SETANTA: LA MADURESA, LA DIVERSITAT CREATIVA I EL COMPROMÍS	83
6.1. Obres del «Cançoner»	83
6.2. Formes de la brevetat	86
6.3. Tres clàssics: Catul, Aviè i Ovidi	87
6.4. El cicle de Jackeley	93
6.5. Europa o la llibertat	96
6.6. <i>Puig Antich</i>	99
7. L'ELABORACIÓ DE <i>MURAL DEL PAÍS VALENCIÀ</i>	103
7.1. Poètica per a un País	103
7.2. <i>Consideracions murals</i>	111
7.3. Dos personatges referents del compromís i l'art: Joan Baptista Peset i Josep Renau	114
7.4. <i>Canten els pobles, Canta el país</i>	119
8. L'ÚLTIMA PRODUCCIÓ	123
8.1. <i>Poemes preliminars</i>	123
8.2. Les ciutats de <i>Mural</i>	125
8.3. Nous cants i cançoners	130
8.4. <i>Vida contemplativa i Mare de terra</i>	133
9. UNA ESCRIPTURA PERSONAL I CORAL	139
9.1. Sobre la poètica	140
9.2. L'expressió	144
9.3. La temàtica	149
9.4. La intertextualitat	152
BIBLIOGRAFIA	155

Pròleg

Vicent Andrés Estellés és el poeta valencià més important de l'època contemporània i un dels principals en llengua catalana de la segona meitat del segle xx. Coincidint amb el centenari del seu naixement, l'«evoquem» mitjançant aquest llibre, com ell anunciava l'any 1974 en un vers procedent del seu llibre *Hamburg* («I evocaràs —t'ho jure— l'Estellés.»)

L'escriptor nascut a Burjassot va conrear la poesia durant gairebé cinquanta anys i té una producció d'un centenar de títols, entre llibres, conjunt de poemes i *plaquettes*. És una obra extensíssima en quantitat, de milers de pàgines i textos; i intensa i singular pel tipus d'escriptura i per la importància d'algunes obres.

Aquest estudi fa una revisió de la seua poesia, el gènere destacat en la seua creació literària. L'evolució de l'autor mostra un recorregut per dues etapes de la poesia catalana durant el segle xx, com són, d'una banda, la de les dècades de la llarga postguerra, en la qual, tot i escriure molt i intensament, va publicar molt poc; i, de l'altra, aquella que començà a partir dels anys setanta fins a l'acabament de la seua producció, en la qual es va produir l'eclosió editorial en la difusió del conjunt de la seua obra i el reconeixement social de la seua figura.

El present llibre s'organitza en nou capítols.* El primer revisa algunes dades biogràfiques i culturals de la seua vida. Els set capítols següents recorren la seua trajectòria poètica, estructurada a partir de les quatre dècades d'escriptura

* Els capítols 1, 2, 3, 4 i 9 són responsabilitat de Ferran Carbó; els 5, 6, 7 i 8, de Jordi Oviedo.

en llengua catalana, entre els anys cinquanta i els vuitanta. Mentre que el segon i el cinquè mostren l'evolució i la caracterització, respectivament, durant cadascun dels dos períodes; els altres cinc (d'una banda, el tercer i el quart; i, de l'altra, els sisè-setè i el vuitè) revisen, per dècades, les seues obres. El capítol novè intenta caracteritzar alguns aspectes de la seua poesia, els quals defineixen la manera d'escriure, l'estil literari i la seua expressió lingüística.

Per acabar, cal indicar que per a les citacions dels versos se segueixen els vuit primers volums de l'*Obra completa, revisada* (2014-2021, València, Edicions 3i4) i *Mural del País Valencià* (1996, València, 3i4). Finalment, volem fer constar l'agraïment a Carmina Andrés, Vicent Andrés i Vicent Anyó.

1. L'autor

Vicent Andrés Estellés va nèixer a Burjassot el 4 de setembre de 1924. Va passar la infantesa, l'adolescència i els inicis de la joventut a tres adreces del carrer de Bisbe Muñoz (números 82, 78 i 97) (Andrés Estellés 2013: 15), des del seu naixement fins al seu matrimoni el febrer del 1955. Durant aquells anys va conèixer la Dictadura de Primo de Rivera, la República, la Guerra d'Espanya i una quinzena d'anys de la Dictadura de Franco.

La seua infantesa es va caracteritzar per les vivències vinculades a la comarca de l'Horta, perquè els seus avis per via paterna (Salvador Andrés, anomenat *el Coixet*, i Elena Andreu) vivien en una alqueria i l'avi treballava a la granja; i també vinculades a Burjassot, especialment lligades al forn, perquè la família dels avis per part de la mare (Manuel Estellés Sancho, anomenat *Nadalet*, i Presentación Muñoz Suay) eren forners. L'avi matern era un «vell patriarca republicà» (Andrés Estellés 2013: 22) i el van matar d'un tret a la boca del forn. El món del forn s'evoca en alguns dels poemes de l'autor, com, per exemple, «L'ofici», de *Llibre de meravelles*, el qual comença amb els versos següents (Andrés Estellés 2015: 306):

Venies d'una llarga família de forners
i a tu t'agradaria ser forner, com els teus,
i entrar feixos de llenya, de pinassa, en el forn,
i fer el rent, en caure el dia, com el feien,
i a mitjanit anar al forn per a pastar,
creuar amb una ràpida ganiveta la pasta,
i escombrar lentament, prendre-li foc al forn,

2. El poeta de la postguerra valenciana

Cal situar l'extensa trajectòria poètica de l'escriptor en la segona meitat del segle xx i, més concretament, en els dos períodes històrics en què va viure: la postguerra durant el llarg franquisme i l'etapa a partir dels anys setanta i fins a la seua mort. Es pot fer un seguiment de la seua poesia en llengua catalana revisant, per dècades, l'evolució en aquests dos períodes: dues dècades durant la postguerra, no sols de primera consolidació sinó també sobretot de plenitud, amb una producció llavors majoritàriament inèdita; i dues dècades de maduresa arran dels anys setanta, de recuperació i d'eclosió del conjunt de l'obra, de reconeixement literari i de ressò social.

2.1. EVOLUCIÓ EN ELS ANYS CINQUANTA

Després dels inicis en llengua castellana en la dècada dels anys quaranta, ja l'any 1952, Estellés va escriure la seua primera obra en llengua catalana, intitulada *Ombra d'ales a l'aigua*, finalista del premi València de Literatura de la Diputació Provincial, en la modalitat de poesia, la qual va romandre inèdita. Tanmateix, pocs mesos després, en la primavera del mateix 1953, va aparèixer el seu primer poemari publicat, *Ciutat a cau d'orella*. L'autor s'integrava en l'anomenat grup Torre, format per un conjunt d'escriptors valencians en llengua catalana que assistien a les tertúlies i també publicaven a l'editorial Torre, de Xavier Casp i Miquel Adlert.

Abans del 5 de novembre de 1953, data en què acabava el termini de lliurament d'originals, l'autor havia enllestit *Donzell amarg* i va enviar l'obra al premi Óssa Menor, guardó en què també va ser finalista. Josep Pedreira, editor

3. Els anys cinquanta: de la consolidació a la plenitud

A continuació es fa un breu seguiment de les obres en llengua catalana escrites durant aquesta dècada.

Ombra d'ales a l'aigua fou el primer llibre escrit en aquesta llengua, durant el 1952, i va romandre inèdit. Hi ha dos nuclis de textos: aquells de poesia amorosa, escrits sobretot abans de juny, i els de poesia religiosa-reial, vinculats al viatge a Tarragona, al trasllat de Jaume I. El conjunt, per tant, sorgia com una reunió de textos de procedències distintes. L'obra ha estat reconstruïda i editada el 2016 a partir de la documentació conservada a l'arxiu de l'autor (Carbó 2016: 171-206).

3.1. TRES LLIBRES EDITATS

Ciutat a cau d'orella (1953), el primer llibre publicat, s'estructura en tres parts, que presenten una progressiva aproximació a la ciutat: «Ciutat que s'endevina», «Ciutat que es veu» i «Ciutat que se sap». Els vuit textos de la primera part mostren la descoberta de l'amor i el conflicte moral que se'n deriva, mitjançant un *jo* poètic solitari identificat amb Adam, que es debat entre la descoberta del desig, la pèrdua de la innocència i la consciència de pecat, respecte a la donzella o Eva, en un espai de la ciutat paradisiàca —externa i també interioritzada. A la segona part hi ha el conjunt de cinc textos que palesen l'estada de l'autor, el 1952, a Tarragona, on va anar amb motiu del trasllat de les restes reials a Poblet, amb el tractament temàtic de monuments d'aquest espai: així l'església de Santa Maria del Miracle, la Seu i també el monestir de Poblet. Finalment, la tercera part del

4. Els anys seixanta: transició i obertura

Tot seguit es fa un breu seguiment de les diverses obres en llengua catalana escrites durant aquesta dècada, tant les extenses com els aplecs més breus. Llavors totes van romandre inèdites excepte una.

4.1. UN LLIBRE EDITAT

L'amant de tota la vida fou l'únic llibre editat durant la dècada seixantina. Es va escriure entre 1963 i 1965, any en què fou publicat a l'editorial Torre. S'estructura en quatre seccions, precedides del poema «El pròleg».

«*L'amant de tota la vida*» és el títol del conjunt de sis sonets de decasíl·labs de la primera secció, els quals van numerats sense títol. La temàtica és amorosa, del parlant, que representa el poeta, a un *tu* femení, sovint idealitzat, vinculable amb claredat a l'esposa Isabel («tres voltes has parit / i baix terra tens un fill mort, amor», diu al poema IV; Andrés Estellés 2016: 161). Tot seguit es reproduïxen els dos quartets del conegut sonet I (Andrés Estellés 2016: 158), on el subjecte es dirigeix al *tu* amb el vocatiu *amor* i celebra amb alegria la plenitud amorosa per la trobada entre tots dos enamorats, com una festa de l'amor entre el *jo* i el *tu*:

Sabia que vindries, que ja era
l'hora de parar taula dignament,
d'obrir la porta i d'enramar el vent
amb les paraules de la primavera.

Amor i més amor d'aquell que espera,
amor i més amor d'aquell que sent

5. El poeta nacional dels valencians

S'ha dit en el capítol 2 d'aquest llibre que les dècades de maduresa vital del poeta al voltant dels 50 anys, que complí el 1974, són també les de maduresa literària. La trajectòria literària d'Estellés en els anys setanta evoluciona d'un silenci editorial i social considerable a esdevenir un símbol cultural i polític. Però com es configura aquesta eclosió? La recuperació de la mirada del conjunt de l'obra i, alhora, el reconeixement d'un estil literari particular foren els factors principals del ressò social que la poesia de Vicent Andrés Estellés va aconseguir.

5.1. EVOLUCIÓ EN ELS ANYS SETANTA

L'abundància de la producció poètica estellesiana i la seua publicació en els anys setanta són sorprenents si es comparen amb el fet que en la dècada anterior, la dels seixanta, sols va publicar el llibre *L'amant de tota la vida* (1965). Sens dubte, la reconciliació amb Joan Fuster i una certa maduresa personal i literària marquen el to de les nombroses obres revisades, escrites i planificades per part de Vicent Andrés Estellés en aquesta etapa clau de la seua trajectòria.

Entre els anys 1970 i 1971, just abans de l'aparició del primer volum de l'obra completa estellesiana, titulat *Recomane tenebres* (1972), el poeta de Burjassot fa públics cinc poemaris diversos quant a moments d'escriptura, estils, temàtiques i editorials fins i tot: *Lletres de canvi* (1970), *La clau que obri tots els panys* (1971), *Primera audició* (1971), *L'inventari clement* (1971) i *Llibre de meravelles* (1971). Entre aquests cinc llibres publicats, és *Llibre de meravelles* el que més projecció del poeta va aconseguir i encara avui és un referent de la poesia catalana contemporània. Aquella

6. Els anys setanta: la maduresa, la diversitat creativa i el compromís

Si en el capítol anterior s'ha fet un retrat general de les característiques de la poètica estellesiana en els anys setanta, ara se'n concreten i se n'exemplifiquen algunes, en una tensió creativa que va de la continuïtat a l'aparició de nous registres i formes literàries.

6.1. OBRES DEL «CANÇONER»

L'any 1955, en casar-me, vaig iniciar una mena de «cançoner» que m'ha acompanyat fins ara. Fa uns anys en donà una breu selecció un bon amic i company, l'impressor Josep Martínez Aparicio, en publicar *Primera audició*. Ara —a banda d'algunes cançons publicades a l'esmentada edició— n'he afegit unes altres, de quaderns inèdits, com ho són el «Cicle de Carmesina», i d'altres suggerits per determinades estades a Dénia i a Canes. Ho done perquè em sembla que potser tinga, si més no, alguna i rara curiositat. Vostès em perdonaran. (Andrés Estellés 1977: 277)

Amb aquestes línies prèvies d'un estil característic, Estellés tancava el llibre *Primera audició* (1977), ampliat pel que feia a la primera edició del 1971. Es mostra així el procés de creació literària de l'autor, tant pel que fa a l'elaboració d'un poemari concret com per la seua imbricació amb altres textos amb què es comparteixen línies estètiques i temàtiques. *Primera audició* és el llibre central d'un grup de poemaris de l'esmentat «Cançoner», format per *L'arnat*, *Cant de Vicent*, *Taula parada* i *Cercles del Russafí*. Els poemes del «Cançoner» tenen en comú una certa alegria en el tractament dels diferents temes, però

7. L'elaboració de *Mural del País Valencià*

Com s'ha dit, a la publicació de poemaris autònoms i els diferents volums de l'obra completa que es van editar en la dècada dels setanta es va sumar el projecte creatiu que va centrar l'atenció de Vicent Andrés Estellés des del 1974: *Mural del País Valencià*. L'obra esdevingué el resultat d'un escenari emergent de caràcter sociopolític que tenia, alhora, un fort component cultural, propi d'una etapa d'explosió literària i de ple reconeixement del poeta convertit en símbol d'aquest procés.

7.1. POÈTICA PER A UN PAÍS

En primer lloc, com ja havia ocorregut en el periple creatiu i editorial estellesià, *Mural del País Valencià* no va veure la llum de manera completa fins al 1996, en ser l'obra editada pòstumament a cura de Jaume Pérez Montaner amb l'ajut de la família del poeta, per tal de fer realitat un projecte encetat per l'autor l'any 1974 que cresqué fins al 1978. Tret d'alguns poemaris dels anys vuitanta, la major part dels poemes provenen d'obres dels setanta i foren escrits expressament per formar part del que s'ha anomenat el «cant general» dels pobles valencians, en una al·lusió nerudiana clara. S'edità en tres volums, seguint esquemes i indicacions preparades pel poeta: el primer s'intitula «Naixement d'un poble»; el segon, «Un poble en marxa»; i el tercer, «Sentiment de país». Cada volum conté nou «llibres» dins dels quals hi ha vuitanta-tres poemaris de poemes que sumen un total de quasi 1.900 pàgines i més d'un miler de poemes, una part important eren inèdits. Com indica l'editor del llibre, Jaume Pérez Montaner (1996, I: XXXIX), la procedència dels poemes era la següent: «un quaranta-tres per cent de poemes

8. L'última producció

Com s'ha dit en el capítol previ, pel que fa a la caracterització de la dècada dels vuitanta en la trajectòria del poeta, val a dir que està determinada per la selecció i publicació de textos autònoms escrits anys abans, l'aparició dels darrers volums de l'obra completa, a més d'altres llibres que formen part de manera explícita de *Mural del País Valencià*. Aquests anys suposen el punt final a una trajectòria literària sòlida, mentre la malaltia condiciona la presència social del poeta.

8.1. *POEMES PRELIMINARS*

Els anys vuitanta i noranta suposaren un pas més en la concreció de l'ampli projecte literari que va implicar *Mural del País Valencià* dins el conjunt de l'obra estellesiana. Es publicaren llibres que formaven part de manera explícita de *Mural* com a avançaments del projecte complet.

Poemes preliminars va aparèixer el 1983 per part d'Edicions de la Casa de la Cultura de Manacor i, posteriorment, alguns dels seus poemes formaren part dels llibres *Declaració de principis*, *Consideracions murals*, *Als polítics*, *Mural*, *mural* i *Testament* dins diferents volums de *Mural del País Valencià*. Es mostra així el caràcter muralesc del recull, com el títol ja indica, i el particular procés de creació i edició de *Mural*: textos escrits en els anys setanta però revisats, configurats, publicats i rebuts socialment i literària anys més tard, ja en la dècada dels vuitanta. En els 25 poemes que componen *Poemes preliminars* domina la dicció d'un jo poètic que reflexiona sobre la consideració del projecte literari que es planteja abordar. Els elements temàtics que acompanyen aquest posicionament es vinculen al país, a personatges històrics, com Jaume I o Francesc Eiximenis i a

9. Una escriptura personal i coral

La producció poètica d'Estellés havia significat en els seus inicis una reorientació i una novetat per a la poesia del País Valencià, i també, pel que fa a alguns textos, respecte a la del conjunt del domini lingüístic. L'autor, d'una banda, aportava a la lírica dominant durant els anys cinquanta, un llenguatge basat en el registre col·loquial, sovint, descriptiu i de to narratiu; i, d'altra banda, incorporava el món quotidià de la realitat personal i social de postguerra, amb una visió testimonial d'observació i, en el rerefons, crítica i compromesa.

Cal recordar que Estellés treballava al periòdic *Las Provincias*, i la seua feina implicava donar notícia i fer crònica del que ocorria al seu entorn immediat i a la resta del món. La professió periodística penetrà en la seua escriptura poètica, no sols per les nombroses referències incorporades, sinó també per l'estil i el nivell de llengua, directa, senzilla i comunicativa; i fins i tot influí en la seua doctrina poètica. El poeta, com el periodista, havia de fer-se entendre i mostrar, amb versemblança, una realitat vivencial de l'entorn. Com ha assenyalat Adolf Piquer, els anys de dedicació al periodisme: «en cap moment es poden separar de la creació perquè són part de les vivències que condicionen la trajectòria poètica» (Piquer 2004: 250).

La seua poesia també tenia presents —almenys des de mitjan anys cinquanta i els anys seixanta— l'existencialisme francès i el neorealisme del cinema italià, i participà, des de molt aviat, en el realisme compromès (Simbor 2005). El neguit existencial pels moments viscuts després de les guerres, la d'Espanya i l'europea, la misèria social de la postguerra i de la crisi moral de la dictadura i, de manera molt especí-

Bibliografia

La bibliografia sobre la producció literària de l'autor ha crescut considerablement a partir de l'estudi introductori setantí que Fuster (1972) feu per al primer volum de la primera edició de l'obra completa del poeta. A l'inici de la dècada dels vuitanta aparegueren, d'una banda, el llibret de Pérez Montaner & Salvador (1981), i el dossier miscel·lani de la revista *Lletres de canvi* (1982). Tots tres foren, respectivament, el primer estudi introductori, la primera monografia i el primer dossier de revista. En el desè aniversari de la mort del poeta, Ballester & Pérez Montaner (2003) van publicar l'antologia i biobibliografia *Vicent Andrés Estellés 1924-1993. 10 anys després*, de caràcter divulgatiu.

Els llibres monogràfics posteriors sobre aspectes i parcel·les de la seua obra són els de Keown (2000), des de les relacions intertextuals; Pérez Montaner (2009), que recull diversos articles esparsos; i Carbó (2009a), centrat en la producció dels anys cinquanta; i, més específics, Carbó (2018), sobre l'anàlisi de *Llibre de meravelles*; Monferrer (2019), que se centra en l'estil estellesià i el seu aprofitament a l'aula; Mira (2021a), revisant la poètica de l'espai; i Bosch (2021), sobre la versió de «Coral romput», recitada per Ovidi Montllor i musicada per Toti Soler.

Cal esmentar també els llibres miscel·lanis de Carbó, Balaguer & Meseguer (ed.) (2004); Salvador, Piquer & Grau (ed.) (2010); i Salvador & Pérez Saldanya (ed.) (2013), tots tres resultants de jornades científiques dedicades a l'estudi de la producció de l'autor. També cal destacar alguns dossiers miscel·lanis de revistes, com *L'Aiguadolç* (1989 i 2003), *Rec. Revue d'Études Catalanes* (1999), *Serra d'Or* (2003), *Saó* (2003) i, sobretot, *Reduccions. Revista de poesia* (2011). També, d'entre l'obra d'Estellés traduïda, destaquem l'antologia *After the Classics. A translation into English of the selected verse of Vicent Andrés Estellés*, preparada per Dominic Keown i Tom Owen (2013).